

บทที่ 1

บทนำ

1. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ข้าวเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญของประเทศไทย มีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตคนไทย ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันถือเป็นอาชีพหลักที่สร้างรายได้ให้แก่ประชากรส่วนใหญ่กว่า 3.7 ล้านครัวเรือน หรือ ร้อยละ 66 ของประชากรภาคการเกษตร ในปี 2554 ประเทศไทยมีพื้นที่ปลูกข้าว 65.30 ล้านไร่ เป็นพื้นที่ปลูกข้าวในภาคตะวันออกเฉียงเหนือประมาณ 39.56 ล้านไร่ (สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร 2554) ภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นภาคที่มีพื้นที่ปลูกข้าวมากที่สุด รองลงมาคือ ภาคเหนือ ภาคกลาง และภาคใต้ ตามลำดับ พันธุ์ข้าวที่ชาวนาปลูกในฤดูนาปี ภาคตะวันออกเฉียงเหนือปลูกมากที่สุด คือ พันธุ์ข้าวขาวดอกมะลิ 105 มีพื้นที่เพาะปลูก 18.63 ล้านไร่ คิดเป็นร้อยละ 32.40 ของพื้นที่ปลูกทั้งหมด (กรมการข้าว 2555: 3-5)

ข้าวหอมมะลิ เป็นข้าวคุณภาพส่งออกที่สำคัญของประเทศไทย เป็นที่นิยมของผู้บริโภค ทั้งภายในและต่างประเทศ คุณสมบัติที่ทำให้ข้าวหอมมะลิเป็นที่ชื่นชอบของผู้บริโภค คือ ข้าวสาร เมล็ดเรียวยาว ขาวใสเป็นเงา มีท้องไข่น้อย ข้าวสุกเหนียวมัน อ่อนนุ่มและมีกลิ่นหอม โดยพันธุ์ที่ปลูก มี 2 พันธุ์ คือ ขาวดอกมะลิ 105 และ กข15 พันธุ์ที่ปลูกมากที่สุดในปัจจุบันถึงร้อยละ 90 คือ พันธุ์ ขาวดอกมะลิ 105 สามารถปลูกได้ทั่วประเทศ แต่แหล่งปลูกที่ได้ข้าวหอมมะลิคุณภาพดี อยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคเหนือตอนบน มีความต้องการเมล็ดพันธุ์จำนวนมากถึง 600,000 ตัน (กรมการข้าว 2552: 6)

หน่วยงานภาครัฐที่มีหน้าที่ผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวพันธุ์ดี ได้แก่ กรมการข้าว ที่ผลิตเมล็ดพันธุ์ชั้นพันธุ์หลัก ชั้นพันธุ์ขยายและชั้นพันธุ์จำหน่าย กรมส่งเสริมสหกรณ์ ผลิตเมล็ดพันธุ์ชั้นพันธุ์จำหน่าย นอกจากนี้ยังมีศูนย์ข้าวชุมชน กลุ่มเกษตรกรซึ่งได้รับการส่งเสริมสนับสนุนจากกรมการข้าว อย่างไรก็ตาม หน่วยงานดังกล่าวยังไม่สามารถผลิตเมล็ดพันธุ์ได้เพียงพอกับความต้องการ เกษตรกรจึงต้องหาซื้อเมล็ดพันธุ์จากแหล่งอื่น เช่น โรงสี ร้านค้าเอกชน เพื่อนบ้านและเก็บเมล็ดพันธุ์ไว้ใช้เอง ซึ่งอาจมีคุณภาพไม่ดี มีพันธุ์ปนที่เป็นสาเหตุสำคัญทำให้เกษตรกรส่วนใหญ่ยังใช้เมล็ดพันธุ์ที่ไม่ได้มาตรฐาน ส่งผลกระทบอย่างรุนแรงต่อคุณภาพและผลผลิตข้าวเพื่อการส่งออกของประเทศ

การผลิตข้าวให้ได้ผลดี เมล็ดพันธุ์นับว่าเป็นปัจจัยที่สำคัญอันดับแรกในการเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตทั้งในแง่คุณภาพและปริมาณ การผลิตเมล็ดพันธุ์ให้มีคุณภาพดีมีความบริสุทธิ์ตรงตามพันธุ์ และประสบผลสำเร็จนั้นต้องมีการจัดการควบคุมการผลิตอย่างเป็นระบบ โดยเริ่มตั้งแต่ขั้นตอนการจัดทำแปลงขยายพันธุ์ การปรับปรุงสภาพเมล็ดพันธุ์ การเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์ ทุกขั้นตอนต้องมีการควบคุมคุณภาพอย่างมีประสิทธิภาพจึงจะได้เมล็ดพันธุ์ที่ดีมีคุณภาพตามมาตรฐาน

ในการผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวให้มีคุณภาพและเพียงพอกับความต้องการของเกษตรกร กรมการข้าวได้ส่งเสริมให้เกษตรกรเข้าร่วมโครงการผลิตและกระจายเมล็ดพันธุ์ข้าวพันธุ์ดี ภายใต้การควบคุม แนะนำจากเจ้าหน้าที่ของศูนย์เมล็ดพันธุ์ข้าว โดยเกษตรกรต้องควบคุมการผลิตให้เป็นไปตามมาตรฐานที่กำหนด ซึ่งจะทำให้เกษตรกรได้ราคาขายสูงกว่าการขายเป็นข้าวเปลือกประมาณร้อยละ 10 – 20 และจะมีผลทำให้เกษตรกรอื่นๆ มีเมล็ดพันธุ์ที่ดีใช้มากขึ้น โดยเกษตรกรต้องผลิตให้ได้มาตรฐานเมล็ดพันธุ์ข้าวตามระเบียบกรมการข้าวว่าด้วยคุณภาพเมล็ดพันธุ์ข้าว พ.ศ. 2552 สำหรับเมล็ดพันธุ์ข้าวที่เกษตรกรผลิตได้จะอยู่ในชั้นพันธุ์ขยาย ศูนย์เมล็ดพันธุ์ข้าวจะให้เกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการผลิตและกระจายเมล็ดพันธุ์ข้าวพันธุ์ดีปรับปรุงสภาพให้เป็นไปตามมาตรฐาน แต่ถ้ามีปัญหาในเรื่องความงอก ข้าวแดง เมล็ดอื่นๆ ปน เกษตรกรจะไม่สามารถปรับปรุงแก้ไขได้

เกษตรกรในอำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ ได้เข้าร่วมโครงการผลิตและกระจายเมล็ดพันธุ์ข้าวพันธุ์ดี ตั้งแต่ พ.ศ. 2530 โดยเริ่มแรกมีเกษตรกรเข้าร่วมผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวขาวดอกมะลิ 105 จำนวน 230 ราย และเพิ่มเป็น 537 ราย ในปี 2554 ในการผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวในพื้นที่แปลงขยายพันธุ์ของเกษตรกรช่วง 3 ฤดูการผลิตที่ผ่านมา เกษตรกรในกลุ่มนี้บางรายประสบปัญหาด้านคุณภาพผลผลิตไม่ผ่านมาตรฐานการจัดซื้อคืนในชั้นพันธุ์ขยาย เนื่องจากสาเหตุผลผลิตที่ได้มีเมล็ดข้าวแดง และเมล็ดข้าวอื่นๆ ปนเกินมาตรฐาน ตั้งแต่ฤดูการผลิต ปี 2551 – 2553 เกษตรกรผู้ผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวได้รับผลการตรวจสอบไม่ผ่านมาตรฐานคุณภาพเมล็ดพันธุ์ซื้อคืน คิดเป็นร้อยละ 17.67 19.25 19.04 ตามลำดับ ของจำนวนเกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการผลิตและกระจายเมล็ดพันธุ์ข้าวพันธุ์ดี คิดเป็นผลผลิตในปี 2551 - 2553 จำนวน 658.70 1,202.80 866.65 ตัน ตามลำดับ (ศูนย์เมล็ดพันธุ์ข้าวสุรินทร์ 2551 - 2553)

การที่ผลผลิตข้าวของเกษตรกรผู้จัดทำแปลงขยายพันธุ์ข้าวมีเมล็ดข้าวแดงปนเกินมาตรฐาน เกษตรกรยังไม่สามารถควบคุมให้ลดลงได้ และเป็นปัญหาสำคัญอันดับแรกของการผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวของศูนย์เมล็ดพันธุ์ข้าวสุรินทร์ ทำให้การจัดซื้อเมล็ดพันธุ์คืนจากเกษตรกรในโครงการไม่ได้ตามแผนและเป้าหมายการผลิตเมล็ดพันธุ์ที่กำหนดไว้ อีกทั้งคุณภาพข้าวด้อยลง เกษตรกรผู้ผลิตเมล็ดพันธุ์ต้องสูญเสียโอกาสและรายได้จากการจำหน่ายผลผลิตเป็นเมล็ดพันธุ์ไม่ได้ และเมื่อนำผลผลิตที่มีข้าวแดงปะปนมากไปจำหน่ายให้โรงสีหรือพ่อค้ารับซื้อข้าว เกษตรกรยังถูกกดราคา

หรือปฏิเสธการรับซื้อ ดังนั้น การที่เกษตรกรผู้จัดทำแปลงขยายพันธุ์ข้าวจะสามารถแก้ไขปัญหาจากการที่ผลผลิตมีเมล็ดข้าวแดงปะปนในผลผลิตได้นั้น จึงต้องมีการทบทวนและร่วมกันแก้ไขในการดำเนินการติดตาม ควบคุมแนะนำ กำกับการปฏิบัติในการจัดการผลิตเมล็ดพันธุ์ในแปลงขยายพันธุ์ให้สามารถควบคุมป้องกันปัจจัยที่มีผลต่อการเพิ่มขึ้นของปริมาณเมล็ดข้าวแดง และต้องให้ความสำคัญในการปฏิบัติกิจกรรมการควบคุมการปฏิบัติในแปลงขยายพันธุ์ด้านต่างๆ อย่างเคร่งครัด ในการศึกษาครั้งนี้เพื่อนำข้อมูลที่ได้มาใช้ในการวางแผน พัฒนารูปแบบวิธีการควบคุมคุณภาพในแปลงขยายพันธุ์ให้ได้ผลผลิตเมล็ดพันธุ์ที่มีคุณภาพสูงและได้ปริมาณตามเป้าหมาย

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

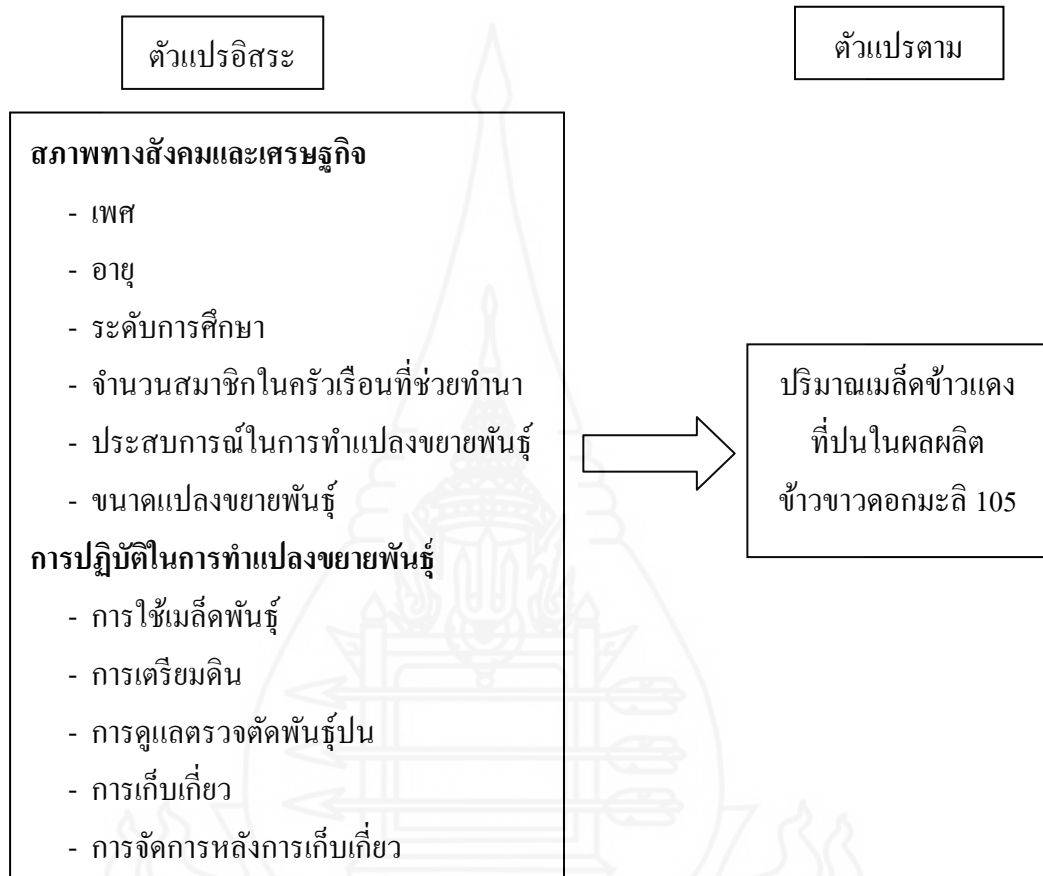
2.1 เพื่อศึกษาสภาพพื้นฐานทางสังคมและเศรษฐกิจของเกษตรกรผู้ผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวขาวดอกมะลิ 105 ในอำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์

2.2 เพื่อศึกษาการจัดการการผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวขาวดอกมะลิ 105 ของเกษตรกรผู้ผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าว ในอำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์

2.3 เพื่อศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อปริมาณเมล็ดข้าวแดงปนในการผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวขาวดอกมะลิ 105 ฤดูฝน ปี 2554 ของเกษตรกรผู้ผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าว ในอำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์

3. กรอบแนวคิดการวิจัย

กรอบแนวคิดการวิจัย กำหนดเป็นแปรรูปและตัวแปรตาม ดังภาพที่ 1.1

ภาพที่ 1.1 กรอบแนวคิดการวิจัย

4. สมมติฐานการวิจัย

ปัจจัยที่มีผลต่อปริมาณเมล็ดข้าวแดงปนในการผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวขาวดอกมะลิ 105 ของเกษตรกร ประกอบด้วย 1) สภาพพื้นฐานทางสังคมและเศรษฐกิจของเกษตรกรซึ่งได้แก่ เพศ อายุ ระดับการศึกษา จำนวนสมาชิกในครัวเรือนที่ช่วยทำงาน ประสบการณ์ในการทำแปลงขยายพันธุ์ ขนาดแปลงขยายพันธุ์ 2) การปฏิบัติในการทำแปลงขยายพันธุ์ ได้แก่ การใช้เมล็ดพันธุ์ การเตรียมดิน การดูแลตรวจตัดพันธุ์ปน การเก็บเกี่ยว และการจัดการหลังการเก็บเกี่ยว

5. ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยนี้มีขอบเขตการวิจัย ดังนี้

5.1 ขอบเขตด้านประชากร ประชากรที่ทำการศึกษาคือ เกษตรกรผู้ผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวที่เข้าร่วมจัดทำแปลงขยายพันธุ์ข้าวขาวดอกมะลิ 105 ในฤดูฝนปี 2554 กับศูนย์เมล็ดพันธุ์ข้าวสุรินทร์ ในพื้นที่อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ จำนวน 537 ราย

5.2 ขอบเขตด้านพื้นที่ เกษตรกรผู้ผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าว จำนวน 22 หมู่บ้าน 6 ตำบล ในเขตอำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์

5.3 ขอบเขตด้านเวลา เก็บข้อมูลของการผลิตข้าวขาวดอกมะลิ 105 ในฤดูนาปี พ.ศ. 2554

6. นิยามศัพท์เฉพาะ

6.1 ข้าวแดง หมายถึง ข้าววัชพืชที่มีลักษณะสีเปลือกตั้งแต่สีฟาง ไปจนถึงลายน้ำตาลเข้ม เมล็ดข้าวเปลือกส่วนใหญ่ไม่มีหาง เมล็ดมีทั้งร่วงและไม่ร่วงก่อนเก็บเกี่ยว แต่มีเยื่อหุ้มเมล็ดสีแดง

6.2 เมล็ดข้าวเปลือก (rice grain) หมายถึง เมล็ดข้าวที่จะนำไปสีเป็นข้าวสารเพื่อบริโภค

6.3 เมล็ดพันธุ์ข้าว (rice seed) หมายถึง เมล็ดข้าวที่นำไปใช้ปลูก

6.4 เมล็ดพันธุ์ขยาย (stock seed) หมายถึง เมล็ดพันธุ์ที่ได้จากการปลูกด้วยเมล็ดพันธุ์หลัก และทำการปลูกโดยเกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการผลิตและกระจายเมล็ดพันธุ์ข้าวพันธุ์ดี ด้วยการปฏิบัติตามวิธีการที่ได้รับคำแนะนำจากเจ้าหน้าที่ของศูนย์เมล็ดพันธุ์ข้าว เพื่อให้ได้เมล็ดพันธุ์ที่ถูกต้องตรงตามพันธุ์และได้มาตรฐานเมล็ดพันธุ์ สำหรับใช้ผลิตเป็นเมล็ดพันธุ์จำหน่าย (multiplication seed) หรือจำหน่ายให้เกษตรกรทั่วไปใช้เพาะปลูกในฤดูต่อไป

6.5 ศูนย์เมล็ดพันธุ์ข้าว หมายถึง ศูนย์เมล็ดพันธุ์ข้าวสุรินทร์ เป็นหน่วยงานสังกัดสำนักงานกรมการข้าว มีบทบาทหน้าที่ในการส่งเสริมการผลิตและจำหน่ายเมล็ดพันธุ์ดี เพื่อกระจายเมล็ดพันธุ์ดีให้เกษตรกรได้ใช้เมล็ดพันธุ์ข้าวคุณภาพดีอย่างต่อเนื่อง

6.6 เกษตรกร หมายถึง เกษตรกรที่สมัครใจเข้าร่วมเป็นสมาชิกโครงการผลิตและกระจายเมล็ดพันธุ์ข้าวพันธุ์ดี เป็นผู้จัดทำแปลงขยายพันธุ์หรือผู้ผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวขาวดอกมะลิ 105

6.7 แปลงขยายพันธุ์ หมายถึง แปลงนาที่ใช้ในการปลูกข้าวเพื่อผลิตเมล็ดพันธุ์ดี ในชั้นพันธุ์ขยาย ภายใต้การตรวจติดตาม ควบคุม กำกับ ให้คำแนะนำ ของเจ้าหน้าที่ศูนย์เมล็ดพันธุ์ข้าวสุรินทร์ ที่เข้าร่วมโครงการผลิตและกระจายเมล็ดพันธุ์ข้าวพันธุ์ดี

6.8 การจัดการการผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวขาวดอกมะลิ 105 หมายถึง การปฏิบัติในการจัดทำแปลงขยายพันธุ์ข้าวขาวดอกมะลิ 105 ตามขั้นตอนการปฏิบัติเกี่ยวกับขนาดแปลงขยายพันธุ์ อัตราการใช้เมล็ดพันธุ์ จำนวนครั้งที่ปลูกข้าว วิธีการปลูก วิธีเก็บเกี่ยว การควบคุมคุณภาพแปลงขยายพันธุ์ในการใช้เมล็ดพันธุ์ การเตรียมดิน การดูแลตรวจตัดพันธุ์ปน การเก็บเกี่ยว การจัดการหลังการเก็บเกี่ยว ตามที่ศูนย์เมล็ดพันธุ์ข้าวสุรินทร์กำหนด เพื่อให้ได้เมล็ดพันธุ์ที่มีคุณภาพและได้ปริมาณตามเป้าหมายที่กำหนด

7. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

ได้ข้อมูลปัจจัยที่มีผลต่อปริมาณข้าวแดงปนในเมล็ดพันธุ์ข้าวขาวดอกมะลิ 105 และนำข้อมูลที่ได้ไปใช้ในการวางแผน กำหนดแนวทางแก้ไขปัญหาในการตรวจติดตาม ควบคุม แนะนำ กำกับปฏิบัติการจัดการการผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวขาวดอกมะลิ 105 ของเกษตรกรผู้ผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวในอำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ และนำไปปรับใช้กับพื้นที่อื่นๆ ของศูนย์ฯ ให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

